

УДК 343.2/7

КОНФІСКАЦІЯ У СВІТЛІ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Олексій ЄРМАК,
аспірант кафедри кримінального права,
кримінології і кримінально-виконавчого права
Національної академії прокуратури України

SUMMARY

In the article on the basis of analysis of practice of the European Court on human rights the institute of confiscation is investigated in the criminal law of Ukraine. Examples of decisions of the European Court are made on human rights, in that violation of the article 1 of First protocol, articles is established 6 and 7 Conventions «About the protection of human rights and fundamental freedoms». To the conclusions arguments are driven in relation to an exception from the system of punishments of confiscation of property as such, that conflicts with legal positions of the European court on human rights.

Key words: Convention about the protection of human rights and fundamental freedoms, European Court of human rights, decision of the European Court of human rights, punishment, confiscation of property, special confiscation.

АНОТАЦІЯ

У статті на основі аналізу практики Європейського суду з прав людини досліджується інститут конфіскації у кримінальному праві України. Наводяться приклади рішень Європейського суду з прав людини, в яких констатовано порушення ст. 1 Першого протоколу, ст. ст. 6 і 7 Конвенції «Про захист прав людини та основоположних свобод». У висновках наводяться аргументи стосовно виключення з системи покарань конфіскації майна як такої, що суперечить правовим позиціям Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини, рішення Європейського суду з прав людини, покарання, конфіскація майна, спеціальна конфіскація.

Постановка проблеми. 17 липня 1997 року Україною ратифіковано Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Однак наша держава не поспішає враховувати при законотворенні практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), використовувати її судами при вирішенні справ відповідно до національного законодавства, а також виконувати взяті на себе інші зобов'язання відповідно до Конвенції.

Так, за результатами 2014 року Україна посідає перше місце за кількістю скарг, які чекають розгляду Європейським судом з прав людини серед усіх держав-відповідачів. Про це свідчить офіційна статистика, оприлюднена на Інтернет-сайті Європейського суду з прав людини. З 69,9 тис. скарг 13 650 (19,5 %) – скарги проти України. Наступними за Україною в цьому рейтингу йдуть Італія та Росія – 10,1 тис. і 10 тис. скарг відповідно [1]. Щороку державою витрачаються значні суми коштів на виконання рішень ЄСПЛ. Так, у 2010–2011 рр. на виконання рішень Європейського суду по суті скарг з державного бюджету було сплачено 29 174 853,54 грн. та 25 021 734,79 грн. відповідно, у 2012 році – 39 002 553,75 грн., а у 2013 році – вже 84 980 000 грн. [2].

Справи про захист ЄСПЛ права власності при конфіскації і націоналізації майна багаточисельні. Вони становлять близько 25,5% від усіх розглянутих ЄСПЛ справ. Частка задоволення скарг даної категорії суттєва і становить 75%. У силу їх специфіки такі справи рідко завершуються мировою угодою – в 1,7% випадків [3, с. 162].

Означене вище дозволяє констатувати наявність проблеми щодо необхідності переосмислення законодавчої регламентації та практики застосування такої форми кримінально-правового реагування, як конфіскація через призму рішень Європейського суду з прав людини, адже правові позиції, що в них містяться, відображають

європейські стандарти в галузі прав людини, до яких прагне наблизитися Україна.

Метою статті є аналіз положень КК України, що регламентують конфіскацію, в контексті рішень ЄСПЛ.

Стан дослідження проблеми. Проблеми гармонізації національного кримінального законодавства з практикою ЄСПЛ у різний час досліджували Д.С. Азаров, П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, В.І. Борисов, Н.О. Гуторова, О.О. Дудоров, О.О. Кваша, В.М. Куц, О.М. Литвак, З.А. Тростюк, А.А. Музика, В.О. Навроцький, В.В. Сташис, А.М. Титов, В.П. Тихий, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, Ю.Б. Хім'як та ін.

Виклад основного матеріалу. Згідно із ч. 1 ст. 3 КК України законодавство про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальноновизначених принципах і нормах міжнародного права.

Відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

17 липня 1997 року Україною було ратифіковано Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та Протоколи до неї [4]. Відповідно до ст. 1 Першого протоколу до Конвенції кожна фізична або юридична особа має право вільно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Держава може вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. У ст. 1 згаданого Закону дається визначення поняттю «рішення»: 1) остаточне рішення ЄСПЛ у справі проти України, яким визнано порушення Конвенції; 2) остаточне рішення ЄСПЛ щодо справедливої сатисфакції у справі проти України; 3) рішення ЄСПЛ щодо дружнього врегулювання у справі проти України; 4) рішення ЄСПЛ про схвалення умов односторонньої декларації у справі проти України.

З даного визначення поняття «рішення» витікає, що джерелом кримінального права України може бути лише практика ЄСПЛ, тобто його рішення виключно у справах проти України. Виникає слушне питання: чи можуть бути джерелом кримінального права України рішення, ухвалені ЄСПЛ у справах щодо інших держав?

Ми поділяємо позицію, яку підтримує О.В. Буткевич: «...Визнаючи обов'язковим рішення ЄСПЛ проти себе, держава змушена сприймати і застосовувати правові стандарти і принципи, на які посилається Суд у цій справі, навіть якщо вони були винесені у попередніх його рішеннях щодо інших держав... Крім того, рішення ЄСПЛ є важливим джерелом тлумачення положень Конвенції, що може суттєво впливати на якість її застосування (дотримання) на національному рівні» [5, с. 15].

Перш ніж перейти до аналізу рішень ЄСПЛ, в яких було констатовано порушення ст. 1 Першого протоколу Конвенції, слід з'ясувати зміст поняття «майно», що вживається у цій нормі.

Поняття «майно» ЄСПЛ дуже широко вживається у цій нормі і включає: об'єкти нерухомості, рухоме майно, матеріальні і нематеріальні права, зокрема акції, патенти, відшкодування згідно з рішенням арбітражу, право на пенсію, право землевласника на орендну плату, економічні права, пов'язані з веденням підприємницької діяльності, право займатися професійною діяльністю, правомірні очікування щодо певного стану речей у майбутньому, право вимог, клієнтура.

Український законодавець тлумачить поняття «майно» значно вужче. Так, відповідно до ч. 1 ст. 59 КК України покарання у виді конфіскації майна полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого. Згідно з вимогами ч. 1 ст. 59 КВК України конфіскації підлягає майно, що є власністю засудженого, в тому числі його частка у спільній власності, статутному фонді суб'єктів господарської діяльності, гроші, цінні папери та інші цінності, включаючи ті, що знаходяться на рахунках і вкладах чи зберіганні у фінансових установах, а також майно, передане засудженим у довірче управління.

Статтею 96-1 КК України передбачено, що спеціальній конфіскації підлягають цінності, гроші та інше майно.

На нашу думку, ст. 96-1 та ст. 96-2 КК України суперечать ст. 59 КК України і ст. 49 КВК України. У ч. 1 ст. 49 КВК України прямо сказано, що поняття «майно» включає також гроші, а у ст. 96-1 і 96-2 КК України гроші є окремим об'єктом, що підлягає спеціальній конфіскації. Це нелогічно.

Крім того, в ст. 96-1 і 96-2 КК України поряд з термінами «гроші» та «інше майно» вживається термін «цінності». КК України не розкриває значення поняття цінностей, яке вживається і в інших статтях Особливої частини КК України, але із уточненнями про природу цих

цінностей: ст. 150-1 (інші матеріальні цінності), ст. 159-1 (матеріальні цінності), ст. 201 (культурні цінності), ст. 438 (національні цінності).

Цінності – це те, що має певну матеріальну або духовну вартість [6, с. 1588]. Відповідно до ст. 190 ЦК України майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Ми розділяємо позицію І.В. Спасибо-Фатєєвої, яка зазначає, що «цінності» (вживається у ЦК України) є більш широким за значенням у порівнянні з терміном «майно». Вважаємо, що під цінностями в ст. 96-1 і ст. 96-2 КК України слід розуміти лише матеріальні цінності.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо, що у ст. 96-1 і ст. 96-2 КК України терміни «гроші, цінності та інше майно» в контексті конфіскації речей, сукупності речей або речових прав на майно можливо охопити єдиним терміном «майно». Вживані у ст. 96-1 і ст. 96-2 КК України терміни «гроші, цінності та інше майно» доцільно замінити на термін «майно».

Повертаючись до дослідження конфіскації в контексті рішень ЄСПЛ слід зазначити, що станом на 02.02.2015 р. «...Європейським судом проти України було ухвалено 333 рішення, в яких було констатовано порушення ст. 1 Першого протоколу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» [7]. Рішення стосовно неправомірного застосування конфіскації майна як покарання проти України ЄСПЛ не ухвалювалися.

ЄСПЛ вперше у рішенні «Спорронг і Л'юонрот проти Швеції» від 23.09.1982 р. зазначив, що ст. 1 Першого протоколу Конвенції містить три окремі норми. Перша норма, яка має загальний характер, проголошує принцип мирного володіння майном; друга норма стосується випадків позбавлення майна і підпорядковує його певним умовам – вона міститься в другому реченні частини першої; третя норма визнає, що держави мають право, зокрема, контролювати використання майна відповідно до загальних інтересів шляхом запровадження законів, які вони вважають необхідними для забезпечення такої мети – ця норма міститься в частині другій. Для з'ясування наявності порушення вказаної другої норми «позбавлення майна» ЄСПЛ повинен встановити, чи було забезпечено справедливу рівновагу між вимогами загальних інтересів суспільства та вимогами захисту основних прав людини. Забезпечення такої рівноваги є невід'ємним принципом всієї Конвенції [8].

Будь-яке втручання з боку представників влади в безперешкодне користування особою своїм майном повинне бути «законним». Представники органів державної влади мають право контролювати використання майна лише на підставі законів. Таке втручання повинне бути законним і не свавільним («Фрізен проти Російської Федерації» від 24.03.2005 р. [9], «Бакланов проти Російської Федерації» від 09.06.2005 р. [10], «Коновалов проти Російської Федерації» 24.05.2007 р. [11] та ін.).

У справі «Ізмайлов проти Росії» (п. 38 рішення від 16 жовтня 2008 р.) ЄСПЛ встановив, що «для того, щоб втручання вважалось пропорційним, воно має відповідати тяжкості правопорушення і не становити «особистий і надмірний тягар для особи» [12].

О.О. Сорока зазначає, що «конфіскація встановлюється з метою здійснення контролю за використанням майна, а не для кари, яка виражається у позбавленні особи такого майна», як це закріплено у КК України (ч. 2 ст. 50) [13]. Аналогічної думки дотримується О.О. Дудоров [14, с. 15].

Вважаємо, що така позиція є дискусійною, враховуючи положення прецеденту ЄСПЛ, наведеного нижче.

У даному контексті цікавою є справа «Уелч проти Сполученого Королівства» від 09.02.1995 р., в якій заявник скаржився на порушення ч. 1 ст. 7 Конвенції та вважав, що рішення про конфіскацію є покаранням, що має зворотну дію в часі. За обставинами справи 24 серпня 1988 року заявник був визнаний винним за п'ятьма пунктами звинувачення і засуджений до двадцяти двох років тюремного ув'язнення за двома статтями і до двадцяти років ув'язнення за трьома іншими. Крім того, суддя видав наказ про конфіскацію майна на суму 66 914 (шістдесят шість тисяч дев'ятсот чотирнадцять) фунтів стерлінгів відповідно до Закону «Про злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків» 1986 р. У разі несплати заявник був зобов'язаний відбутися додатково два роки тюремного ув'язнення. Норми матеріально-правового характеру цього Закону набули чинності 12 січня 1987 року, тобто після того, як злочин було скоєно.

ЄСПЛ зазначає, що «не можна виключати, що законодавство, яке наділяє суди широкими повноваженнями щодо конфіскації, переслідує також ціль покарання правопорушників. Цілі превенції і відшкодування поєднуються з цілями покарання і можуть розглядатися як складові самого поняття покарання. Крім того, ЄСПЛ у даному рішенні не ставить під сумнів повноваження з конфіскації, що надаються судам як знаряддя у боротьбі проти обігу наркотиків» [15].

Щодо суті справи, ЄСПЛ зазначив, що при реальній оцінці обстановки, незалежно від кваліфікації конфіскації як особливої міри очевидно, що заявник зіткнувся в результаті наказу про конфіскацію з більш широкими негативними наслідками, ніж ті, які зазвичай тягне правопорушення як таке. У зв'язку з цим ЄСПЛ констатував, що мало місце порушення ч. 1 ст. 7 Конвенції [16].

Таким чином, конфіскація майна в розумінні ЄСПЛ може переслідувати не лише цілі превенції та відшкодування, але і ціль покарання. Разом з цим така конфіскація не повинна накладати на особу більш широкі негативні наслідки, ніж ті, яких особа могла зазнати на момент вчинення правопорушення.

У зв'язку із викладеним вважаємо, що застосування спеціальної конфіскації та конфіскації майна щодо юридичних осіб не повинно мати зворотної сили в часі, адже вони можуть бути розцінені ЄСПЛ як покарання.

У справі «Філіпс проти Сполученого Королівства» Європейський суд з прав людини перевіряв відповідність деяких положень англійського Закону «Про торгівлю наркотиками» 1994 р. в частині конфіскації доходів Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р. Філіпс був засуджений у 1996 р. за причетність до ввезення великої кількості конопляної смоли до дев'яти років позбавлення волі. Відповідно до ст. 2 Закону «Про торгівлю наркотиками» 1994 р. було проведено експертизу доходів заявника. На слуханні в Суді Корони, де розглядалося питання конфіскації майна, суддя застосував ст. 4 (3) Закону 1994 р., яка дає суду право вважати все майно, що протягом попередніх шести років було в розпорядженні особи, котру визнано винною в злочині, пов'язаному з контрабандою наркотиків, прибутком від торгівлі наркотиками. Виходячи із цього, було визначено, що доходи, отримані заявником від торгівлі наркотиками протягом останніх шести років, становлять 91 400 фунтів стерлінгів і було видано наказ про конфіскацію майна на цю суму. У разі несплати

заявник мав відбутися ще два роки ув'язнення одразу після дев'яти років ув'язнення. Філіпс стверджував, що передбачене припущення, запропоноване англійським судом стосовно підрахунку суми конфіскації, порушує його право на презумпцію невинуватості згідно з п. 2 ст. 6 Конвенції. ЄСПЛ зазначив, що видання конфіскаційного наказу діє як своєрідний стримувальний засіб для тих, хто збирається займатися наркобізнесом, а також має позбавити особу прибутків, отриманих від наркоторгівлі, вилучити певну кількість коштів, унеможливаючи їх використання у майбутніх операціях з торгівлі наркотиками. Необхідним стандартом доведення незаконного походження майна за Законом 1994 р. є той, що застосовується під час цивільного провадження, а саме – зважування ймовірностей, а не доведення судом незаконного походження майна за принципом «поза розумним сумнівом», який використовується у кримінальному судочинстві (його застосування призвело б до порушення презумпції невинуватості). У результаті розгляду справи ЄСПЛ відмовив заявнику й зауважив, що передбачене ст. 4 (3) Закону 1994 р. припущення про те, що майно є надходженням від контрабанди наркотиків, застосовувалося не як засіб для визнання заявника винуватим у злочині, а як положення, що дає національному суду змогу визначити розмір конфіскації, яка має бути належним чином призначена судовим наказом [17].

Таким чином, ЄСПЛ констатував, що процедура видання конфіскаційного наказу була справедливою і дотримана з повагою до прав захисту. Втручання у мирне володіння своїм майном заявника було пропорційним і не означало, що його повторно притягнуто до відповідальності за той самий злочин та не порушувало презумпцію невинуватості [17].

На нашу думку, регламентація процедури конфіскації у цивільному судочинстві, заснована на презумпції злочинного походження майна, сприятиме протидії злочинності в Україні та не буде суперечити вимогам міжнародно-правових документів, практиці ЄСПЛ, не порушуватиме принцип презумпції невинуватості.

У справі «Гас проти Бельгії» від 12.05.2009 р. заявник скаржився на неправомірне застосування конфіскації щодо його майна, тобто на порушення ст. 1 Першого протоколу Конвенції. Так, «в суді з кримінальних справ проти заявника було порушено провадження у зв'язку з отриманням вигоди з особливо вразливого становища багатьох іноземних громадян у зв'язку з їх адміністративною, незаконною або нестійкою ситуацією шляхом здачі в оренду нерухомого майна, кімнат або інших приміщень з метою отримання надприбутку». Йому було призначено остаточне покарання у вигляді трьох років позбавлення волі з конфіскацією вказаного майна, яке належало заявнику та його дружині. ЄСПЛ відхилив вказану скаргу та зазначив у рішенні таке: «Оскаржена конфіскація безперечно є втручанням в право заявника на повагу до власності. Крім того, конфіскація стосується майна, яке суди визнали таким, що незаконно використовувалася, і була застосована з метою запобігання його використанню для вчинення інших злочинів та спричинення шкоди суспільству. Таким чином, навіть при тому, що процес потяг позбавлення майна, конфіскація відносилась до визначення «контролю за використанням майна»... Будучи передбаченим законом, це втручання передбачало законну ціль відповідно до суспільного інтересу, а саме: запобігання торгівлі людьми та експлуатації іноземців, що перебували у скрутному становищі. ЄСПЛ вказав, що конфіскація в даному контексті є покаранням та що

апеляційний суд при винесенні рішення у справі врахував тяжкість та особливу небезпеку злочину, який відображав знехтування підсудним людськими цінностями, корисний характер його поведінки на термін, протягом якого вчинялися злочини, та кримінальне минуле підсудного. Суд прийняв рішення про конфіскацію лише кімнат і приміщень, які здавалися іноземцям. Інше майно, яке було арештовано у якості речових доказів, повернуто заявнику [18].

ЄСПЛ вирішив, що це втручання в право заявника на повагу власності не було непропорційним цілі, яка переслідувалась.

Ми погоджуємося з позицією О.О. Сороки, яка зазначає, що «при вирішенні питання про конфіскацію майна, яке використовувалось для отримання злочинного доходу, національним судам варто враховувати ставлення винного до своєї поведінки, обставини, за яких вчинявся злочин, а також ймовірність продовження злочинної діяльності такою особою у майбутньому, якщо таке майно не конфіскувати» [13]. Таке твердження не суперечить вимогам ст. 96-1 КК України, адже призначати або не призначати спеціальну конфіскацію віднесено законодавцем до дискретних повноважень суду.

Крім того, слід зазначити, що ЄСПЛ вважає, що втручання у право власності особи не суперечить принципу верховенства права навіть у випадку набуття права на майно, що підлягає конфіскації на законних підставах.

У зв'язку з викладеним не можна погодитись з Ю.Б. Хім'яком, який на основі аналізу практики ЄСПЛ щодо правомірності застосування спеціальної конфіскації майна робить висновок, що «правова позиція ЄСПЛ щодо цього полягає у тому, що конфіскації підлягає лише те майно, яке є власністю винного та придбане ним злочинним шляхом (справа «Батлер проти Сполученого Королівства»)). У зв'язку з вищевикладеним пропонує виключити вказівку на так звану «спеціальну конфіскацію майна» з санкцій кримінально-правових норм [19, с. 12].

Цікавою є постанова ЄСПЛ у справі «Варвара проти Італії» від 29.10.2013 р. За обставинами справи проти заявника було порушено кримінальну справу за незаконне освоєння земельної ділянки. Через багато років апеляційний суд заклав провадження у справі у зв'язку із закінченням строку давності, але прийняв рішення про конфіскацію земельної ділянки. ЄСПЛ зазначив, що «немислимим є те, щоб система допускала покарання особи, визнаної невинною за вироком суду або в будь-якому випадку не визнаної винною за вироком. Таким чином, заборона призначення покарання за відсутності визнання вини є додатковим наслідком принципу законності в кримінальному праві, а також слідує зі ст. 7 Конвенції» [20]. Крім того, ЄСПЛ зазначив, що подібна ситуація порушує принцип невинуватості особи.

Відповідно до вимог ст. 96-1 КК України спеціальна конфіскація може застосовуватися за рішенням суду. Суд виносить рішення у формі вироку або ухвали, наприклад ч. 9 ст. 100, ч. 3 ст. 288, ч. 2 ст. 500, ч. 2 ст. 513 КПК України.

На нашу думку, правомочність суду на підставі ухвали застосовувати спеціальну конфіскацію не узгоджується з вищевикладеною правовою позицією ЄСПЛ і хоча спеціальна конфіскація у КК України закріплена як інший захід кримінально-правового характеру, що не є покаранням, це не означає того, що вона у деяких випадках її застосування не може бути розцінена ЄСПЛ як покарання (наприклад, конфіскація приміщень, які належать винному, у разі визнання їх засобами вчинення злочину та з

врахуванням обставин справ і особи винного такими, що підлягають спеціальній конфіскації). У разі розцінення спеціальної конфіскації ЄСПЛ як покарання та винесення ухвали, а не постановлення вироку суду, буде порушено принципи презумпції невинуватості та законності.

Висновки. Аналіз інституту конфіскації в кримінальному праві України крізь призму практики ЄСПЛ дозволив визначити вразливі сторони сучасної регламентації цього інституту в національному кримінальному законодавстві. Разом з цим рішення ЄСПЛ щодо додержання принципу верховенства права при конфіскації майна потребують детальнішого вивчення для надання обґрунтованих пропозицій до КК України.

На наше переконання, застосування загальної конфіскації майна суперечить практиці ЄСПЛ з наступних підстав: 1) вона може становити «особистий і надмірний тягар для особи»; 2) конфіскується все майно незалежно від того, пов'язане воно із вчиненням злочину чи ні; 3) таке втручання в майнову сферу особи може визнаватись непропорційним поставленій меті превенції або покарання (невідповідність засобу та мети); 4) може не додержуватись справедливий баланс між інтересами суспільства і особи, в якій майно конфіскується. Отже, конфіскацію майна як покарання слід виключити з КК України.

Список використаної літератури

1. European Court of human rights: Analysis of statistics 2014 : Офіційний сайт Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_analysis_2014_ENG.pdf.
2. Звіти про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини за 2010–2013 рр. : Офіційний сайт міністерства юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/9329>.
3. Максуров А. А. Защита Европейским судом по правам человека права собственности при конфискации и национализации имущества / А. А. Максуров // Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал. – 2010. – № 3. – С. 162–165 : Научная электронная библиотека [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/zaschita-evropeyskim-sudom-po-pravam-cheloveka-prava-sobstvennosti-prikonfiskatsii-natsionalizatsii-imuschestva>.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
5. Європейський суд з прав людини. Судова практика. / за заг. ред. В. Г. Буткевича. – К. : Ред. журн. «Право України», 2011. – Дод. до журн. «Право України». – Вип. 1, ч. 3 : Стаття 3 ЄСПЛ. Заборона катувань : у 3 ч. – 2011. – 560 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь, 2005. – 1728 с.
7. Відповідь на запит на отримання публічної інформації Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини від 02.02.2015 р., вих. №ПІ-Є-129/12.0.1/613.
8. Рішення ЄСПЛ «Спорронг і Льюнрот проти Швеції» від 23.09.1982 р. : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_098.
9. Решение ЕСПЧ «Фризен против Российской Федерации» от 24.03.2005 г. : Сайт о подаче заявлений в ЕСПЧ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : european-court.ru/uploads/ECHR_Friзен_v_Russia_24_03_2005.doc.

10. Решение ЕСПЧ «Бакланов против Российской Федерации» от 09.06.2005 г. : Сайт о подаче заявлений в ЕСПЧ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : european-court.ru/uploads/ECHR_Baklanov_v_Russia_09_06_2005.doc

11. Решение ЕСПЧ «Коновалов против Российской Федерации» от 24.05.2007 г. : Официальный сайт компании «КонсультантПлюс» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ARB;n=44504>.

12. Решение ЕСПЧ «Исмаилов против Российской Федерации» от 06.11.2008 г. : Сайт о подаче заявлений в ЕСПЧ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ARB;n=90533>.

13. Сорока О. О. «Спеціальна конфіскація» у контексті міжнародних договорів та рішень Європейського суду з прав людини // Науково-практична Інтернет-конференція «Спеціальна конфіскація в правовій системі України: юридична природа, особливості регламентації, перспективи її вдосконалення» (1–7 лютого 2014 року, Київ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://center.law.univ.kiev.ua/index.php/tezy-konferentsii/>.

14. Дудоров О. О. Спеціальна конфіскація : проблеми законодавчої регламентації / О. О. Дудоров // Юридичний вісник України. – 2014. – 6–19 грудня (№ 49–50). – С. 14–15.

15. Решение ЕСПЧ «Уэлч против Соединенного Королевства» от 09.02.1995 г. : Сайт о подаче заявлений в ЕСПЧ [Элек-

тронный ресурс]. – Режим доступа : http://european-court.ru/uploads/ECHR_Welch_v_The_United_Kingdom_09_02_1995.pdf.

16. Решение ЕСПЧ «Уэлч против Соединенного Королевства» от 09.02.1995 г. : Сайт о подаче заявлений в ЕСПЧ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://european-court.ru/uploads/ECHR_Welch_v_The_United_Kingdom_09_02_1995.pdf.

17. Рішення ЄСПЛ «Філіпс проти Сполученого Королівства» від 05.07.2001 р. : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_052.

18. Информация о решении ЕСПЧ от 12.05.2009 г. по делу «Тас против Бельгии» : Официальный сайт компании «КонсультантПлюс» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ARB;n=125388;dst=0;ts=AE7752F34C1CE4C60C20B181BFA18C47;rnd=0.2024699278593497>.

19. Хім'як Ю. Б. Гармонізація кримінального права України з практикою Європейського суду з прав людини : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Ю. Б. Хім'як ; НАН України Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ., 2011. – 20 с.

20. Информация о решении ЕСПЧ «Варвара против Италии» от 29.10.2013 г. : Официальный сайт компании «КонсультантПлюс» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ARB;n=383932>.